

Ғылыми мақала
ХҒТАР 02.51.25

<https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-150-1-7-22>

Технологиялық жаһандану дәуіріндегі негізгі этикалық теориялардың рөлі

Али Рафет Озкан^а, Самал Адылханова^б, Нурсултан Сарсенбеков^{в*}

^а*Анкара Университеті, Анкара, Түркия*

^б*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан*

^в*Ә. Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, Қарағанды, Қазақстан*

✉ nursultan19820926@gmail.com

Аңдатпа. Мақалада дәстүрлі этикалық теорияларды қазіргі заманның өзгеріп отыратын технологиялық ландшафтына қалай қолдануға және бейімдеуге болатындығы қарастырылады. Қазіргі қоғам адам өмірінің құрылымын ғана емес, сонымен қатар біздің өміріміздегі құндылықтар мен нормаларды түсінуді түбегейлі өзгертуге мүмкіндігі бар технологиялық революцияның шегіне тұрақты түрде жақындап келе жатқаны атап өтілді. Құпиялылық, деректер қауіпсіздігі, Автоматтандыру және технологияның қауымдастықтарға әсері сияқты мәселелерге қатысты аспектілер талданады. ХХІ ғасыр өмір салтын, жұмысты және әлеммен өзара әрекеттесуді өзгерткен бұрын-соңды болмаған технологиялық жетістіктердің куәсі болды. Бұл өзгерістердің этикалық аспектілері және олардың қоғамға және жеке адамдарға әсері қарастырылады. Негізгі этикалық теориялар мен тұжырымдамаларға шолу жасалады: утилитаризм, деонтология, әлеуметтік келісім теориясы және т.б. олардың негізгі артықшылықтары мен кемшіліктері қазіргі технологиялық парадигма белгілеген этикалық мәселелерді шешуге қолдану тұрғысынан белгіленеді. Бұл теориялар жаһандық коммуникацияның жаңа технологияларына байланысты туындайтын этикалық сын-қатерлерге қалай қолданылатыны зерттелуде. Этика тек абстрактілі ұғым емес, қазіргі қоғамның күнделікті өмірінің ажырамас бөлігі болып табылады, онда адамдар күнделікті технологиялық (ақпараттық) байланыс жағдайында жауапты шешімдер қабылдауға мәжбүр болады. Этикалық нормалардың болмауы жойқын салдарға әкелуі мүмкін және моральдық жауапкершілікті дамыту императивті талапқа айналады деген қорытынды жасалады. Бүгінгі таңда этиканы тиімді қолдану тұрақты және үйлесімді әлем құру қажеттілігіне айналады.

Түйін сөздер: этика, утилитаризм, деонтология, технология, контракционизм, категориялық императив, міндеттер, ұйғарымдар, плюрализм, мораль.

For citation:

Ozkan A.R., Adylkhanova S.E. Sarsenbekov N. The role of major ethical theories in the era of technological globalization//Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. – 2025. – Vol. 150. – No. 1. – P. 7-22. <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-150-1-7-22>

Мақаланың сілтемесі:

Озкан А.Р., Адылханова С.Е., Сарсенбеков Н.Ж. Технологиялық жаһандану дәуіріндегі негізгі этикалық теориялардың рөлі//Jete – Journal of Philosophy, Religious and Cultural Studies. – 2025. – T. 150. No.1. – Б. 7-22. <https://doi.org/10.32523/3080-1281-2025-150-1-7-22>

Кіріспе

XXI ғасырда қоғам адам болмысының құрылымын өзгерте алатын технологиялық революцияға жақындай түсуде. Жасанды интеллект пен биотехнологиядан кванттық есептеу мен автоматтандыруға дейінгі технологиялардың қарқынды дамуы бұрын-соңды болмаған көптеген мүмкіндіктер мен қиындықтарды ашуда. Өркениетті адамзат инновациялар мен қайта құрулар дәуіріне тереңірек енген сайын, өзекті сұрақ туындайды. Бұл жетістіктердің адамзатты кең мағынада және болашақ ұрпақтың әл-ауқатын қорғауға арналған дәстүрлі этикалық құндылықтар мен принциптерге сәйкестігін қамтамасыз ете ала ма? Осы іспеттес сауалдардың мәніне үңілу мақсатында, мақалада негізгі этикалық теориялар мен XXI ғасыр технологияларына қатысты жаһандық мәселелердің сыни қиылысы қарастырылады.

XXI ғасырдағы қазіргі заманғы жоғары технологиялық қоғамда негізгі этикалық теориялар моральдық мәселелер мен шешімдерді түсінудің ажырамас бөлігіне айналды. Утилитаризм және солипсизм сияқты этикалық теориялар бізге іс-әрекеттеріміздің салдарын талдау және бағалау құралдарын ұсынады. Этикалық теориялар статикалық емес және тез өзгеретін технологиялық жағдайларға бейімделе алатындығын түсіну үшін қолайлы дүние.

Қазіргі таңда, жасанды интеллект, биотехнология және ғаламтор тәріздес технологиялар талқылауды және тиісті нормативтік-құқықтық базаны әзірлеуді қажет ететін жаңа этикалық мәселелерді тудыруда. Технология жағымсыз этикалық шешімдерді қабылдауға ықпал етуі немесе құпиялылық пен автономияны жоғалту тәріздес ықтимал қауіпті сценарийлерді тудыруы мүмкін екенін мойындауымыз қажет. Технология этикасы және техноэтика немесе трансгуманизм секілді жаңа теориялар болашақ туралы ойлауға және жаңа нормалар мен құндылықтарды дамытуға жол ашады. Технологияның жаһандық сипатын ескере отырып, түрлі мәдениеттер және білімнің әртүрлі салалары арасындағы қатынас пен ынтымақтастықтың болуы шарт. Технология контекстіндегі этикалық мәселелерді талқылау тек академиялық сектор үшін ғана емес, жалпы жұртшылық үшін де маңызын ескерген жөн. Азаматтар саналы түрде таңдау жасай алатындай етіп, осы технологиялар туралы білім қоғам талабына айналып отыр. «... құрметтеу принципі батыс еуропалық түсінікке қатысты күрделі позицияны ұстанады, мұнда ерік бостандығы туралы идеялар жеке тұлғаларға автономды әрекет

етуге мүмкіндік береді» [1. 39 б]. Бұл бір жағынан техника философиясының сауалы ретінде этикалық мәселені күн тәртібіне қояды.

Қазіргі қоғамның технологиялық саласының күрделенуі, әрине, жаңа әлеуметтік-мәдени саладағы адамдар арасындағы өзара әрекеттестіктің күрделілігіне алып келеді. Жаңа этиканы қалыптастыру талабы туралы мәселені көтеру әбден заңды. Соған қарамастан, инновациялық ниеттерді жүзеге асырмас бұрын, әртүрлі классикалық моральдық теорияларда кеңінен ұсынылған бұрыннан бар этикалық принциптерді түбегейлі қайта қарау талабы туындап отыр.

Қазіргі тарихи кезеңде этикалық теорияларды тереңірек түсіну қажеттілігі бұрынғыдан да айқын бола түсуде. Бүгінгі таңда жаңа технологияларды әзірлеу мен енгізуге қатысты қабылданып жатқан шешімдер біздің қоғамымызда тіпті планеталық деңгейде аса үлкен із қалдыруда. Сондықтан, утилитаризм, деонтология және т.б. сол секілді этикалық теорияларды сыни тұрғыдан бағалау қажет. Демек, мақаланың мақсаты – ХХІ ғасыр технологиялары ұсынатын қиындықтар мен мүмкіндіктерге бай қазіргі әлемде навигация үшін өмірлік маңызы бар моральдық аспектілерді зерттеу. Этикалық теорияларды шындық жағдайында талдай отырып, жалпыадамзаттық құндылықтар мен нормаларды құрметтеуді ескерумен қатар, заманауи технологиялық процесті қалай дұрыс басқару керектігі туралы зерттеледі.

Зерттеу әдіснамасы

Зерттеуде философиялық танымның дәстүрлі әдістерін қолдана отырып, эталондық талдауға баса назар аудара отырып жүргізілді, бұл бізге негізгі этикалық теориялардың негізгі артықшылықтары мен олардың қазіргі заманғы технологиялық мәселелерді шешуге қолданылуы тұрғысынан анықтауға жол ашады.

Контекстік талдау әдісі әртүрлі этикалық теориялардың негізгі ережелерін олар пайда болған тарихи анықталған мәселелерге қарсы бөлуге мүмкіндік береді.

Диахронды талдау әдісі қазіргі технологиялық жағдайдан туындаған нақты жағдайлардың (жағдайлардың) материалында этикалық теориялар принциптерінің маңыздылығы мен қолданылуын анықтауға жол ашады.

Утилитаризм теориясы негізгі этикалық ілім ретінде

Утилитаризм – шама шарқынша қоғамда өмір сүріп жатқан азаматтардың барынша барлығының мүдделерін жүзеге асыруға бағытталған үкіметтің әрекеті. Демек, іс-әрекеттің моральдық бағыты-пайдалылықты барынша арттыру арқылы ортақ игілікті ынталандыру, әрі мұндағы «пайдалылық» – іс-әрекет немесе ереже арқылы жасалған таза игілік екенін пайымдау маңызды. Асылында, утилитаны бақыт, денсаулық, еркіндік сияқты әртүрлі гуманистік игіліктер тұрғысынан анықтауға болады.

Утилитаризм классиктері Джереми Бентам мен Джон Стюарт Милл пайдалылықты бақыт немесе ләззат тұрғысынан анықтаған болатын [2]. Бұл утилитаризмнің негізгі аксиомасында көптеген адамдардың ең үлкен бақыты-жақсылық пен жамандықтың

өлшемі ретінде көрсетілген. Демек, утилитаризм - біз әркімнің мүддесі үшін әрекет етуіміз керектігін тұжырымдайды. Утилитаризм- дәйекті теория, оның себебі моральдық құқық тек іс-әрекеттің салдарымен анықталады деп пайымдауында.

Іс-әрекеттің утилитаризмі және ереже утилитаризмі-бұл утилитаризмнің екі формасы, олар іс-әрекеттер мен ережелердің салдарларына назар аударады, сәйкесінше 1) іс-әрекеттің утилитаризмі: пайдалылықты барынша арттыратын әрекеттер моральдық жағынан пайдалы; 2) ереже утилитаризмі: пайдалылықты барынша арттыратын ережелер моральдық жағынан пайдалы.

Философиялық әдебиеттерде іс-әрекеттің утилитаризмі мен ережелердің утилитаризмі әдетте іс-әрекеттің адамгершілігіне қарама-қайшы баға беретін бәсекелес ретіндегі этикалық теориялар деңгейінде ұсынылады. Осы айырмашылыққа сүйене отырып, Дж. С্মарт ережелердің утилитаризмін қолдау дұрыс еместігін ұстанды, оның себебі бұл агенттер қандай да бір әрекетті орындауы керек дегенді білдіреді (мысалы, өліп бара жатқан танысына ақшасын сенімсіз ұйымға беру туралы уәдесін орындау), тіпті егер басқа әрекет (мысалы, сенімді ұйымға қайырымдылық жасау) пайдалылықты барынша арттыру тұрғысынан жақсырақ болатыны анық [3].

Сонымен қатар, утилитаризмнің бұл түрлерін қолданудың әртүрлі контексттері бар бірін-бірі толықтыратын теориялар ретінде де түсінуге болады:

А) іс-әрекеттің утилитаризмі-бұл нақты іс-әрекеттің адамгершілігін бағалайтын теория.

Б) ережелердің утилитаризмі-бұл жалпы ережелердің (мысалы, ұсынылған заңдардың немесе саясаттың) адамгершілігін бағалайтын теория [4].

Қолданбалы этика белгілі бір іс-әрекеттердің адамгершілігін бағалауға онша қызығушылық танытпайтынын және этикалық істердің белгілі бір класына (мысалы, аборт, эвтаназия, өлім жазасы) қатысты жалпы ережелердің адамгершілігін бағалауға көбірек қызығушылық танытатынын түсіну маңызды.

Технологиялармен байланысты этикалық жағдайларда ереже утилитаризмін қолдану ретінде қабылдауға болатын теория утилитарлық теория ретінде технологияларға қатысты саясаттың адамгершілігін бағалаушы бағыт. Мысалы, қоғам интернеттегі анонимділікке іс жүзінде кепілдік беретін құпиялылықты қамтамасыз ететін технологияларға мейірімділікпен қарауы керек пе деген сауал туындауы мүмкін. Заманауи технологиялар контекстінде нақты әрекеттердің адамгершілігі туралы да сұрақтар туындайды (мысалы: WikiLeaks сайтында АҚШ-тың құпия әскери ақпаратын әшкерелеген Джулиан Ассанждың этикалық әрекеті ақталды ма?). Дегенмен, технологияға қатысты кеңірек сұрақтардың моральдық аспектілерін қарастыру әлдеқайда маңызды. Мысалы, демократиялық қоғамдар қоғамның ашықтығын қамтамасыз ету үшін құпия немесе құпия ақпаратты жариялайтын бұқаралық ақпарат құралдарына мейірімділікпен қарауы керек пе?

Утилитаризмнің күші оның моральдық мінез-құлықты анықтауға нақты көзқарасты қамтамасыз етуінде. Белгілі бір жағдай үшін ол пайдалылықты (мысалы, қанағаттануды) және жағымсыз салдармен салыстырғанда оң салдарды өлшеуді белгілейді. Саясат саласында (мысалы, өлім жазасы) бұл бала асырап алудың ықтимал артықшылықтарын

(мысалы, жиіркенішті қылмыстардың алдын алу, жәбірленушілердің отбасыларын қорғау, тұтқындарды ұстау шығындарын азайту) және ықтимал шығындарды (мысалы, жазықсыз күдіктілерді заңсыз өлтіру) салыстыруды талап етеді. Демек утилитаризм негізінен моральдық мінез-құлықты анықтаудың қарапайым әдісін ұсынады. Іс жүзінде утилитарлық теорияны қолдану күрделі. «Пайдалылық» ұғымын анықтаудың балама жолдары бар және утилитаризм қарама-қайшы оң және теріс утилиталарды қалай өлшеуге болатыны туралы нақты нұсқаулар бермейді. Осыған байланысты, утилитаның қаншалықты нақты анықталатыны мен утилитарлық теорияның қаншалықты оңай қолданылатыны арасында ымыраға келу үрдісі бар. Егер, кімде-кім утилитаның қарапайым анықтамасынан басталса (мысалы, қуаныш), утилитаризмді жағдайлардың кең ауқымына қолдану оңайырақ, бірақ утилитаға қатысты сұрақ туындататын мәселелерді (мысалы, үлкен мәнге ие болуы мүмкін теріс утилиталар) елеуге болады. Егер пайдалылықтың неғұрлым күрделі анықтамасы қабылданса (мысалы, ләззаттың немесе азаптың белгілі бір түрлеріне көбірек мән беретін перспектива), утилитаризм сұрақ туындататын мәселелерді жақсырақ түсіндіре алады, бірақ оны қолдану жағдайлардың кең ауқымында күрделене түседі.

Утилитаризмнің кемшіліктерінің бірі-оның жеке құқықтарға деген сезімталдығының болуында. Мысалы, әр адам өміріне +1 утилитасы тағайындалатын утилитаның қарапайым анықтамасын қабылдау екі адамның өмірін құрбан етуді (-2) білдіріп, сегіз адамның өмірін құтқару (+8) үшін моральдық тұрғыдан ғана емес, сонымен бірге моральдық тұрғыдан да қажет (таза утилита +6). Осы тұрғыдан алғанда, екі дені сау адамды өлтіру, егер олардың мүшелерін ағзаға тәуелді сегіз пациенттің өмірін сақтап қалу үшін қолдануға болатын болса, қолайлы болар еді. Сол іспеттес, теңізде қалған отбасы үшін сегіздің өмірін сақтап қалу үшін екі отбасы мүшесін жеуге болады. Осындай бірнеше экстремалды қарсы мысалдардың мысалы-көптеген адамдарды құтқару үшін жазықсыз өмірді құрбан ету этикасын талдайтын ой эксперименттері [5].

Утилитаризмнің тағы бір кемшілігі-оның жеке адамның ниеті мен мінезінен емқұрайлы қарауында. Утилитаристер бұл әрекетті (мысалы, өлімге әкелетін ауруға қарсы вакцина салу) моральдық тұрғыдан жақсы деп санайды, тіпті егер ол мүлдем теріс ниетпен болса да (мысалы, өнертапқыш тек өзімізшіл және ашкөз ниетпен әрекет еткен). Бұл ойлар этика салдарларынан тыс факторларды бағалайтынын көрсетеді; кейбір әрекеттер (мысалы, басқалардың құқықтарын бұзу) табиғатынан этикалық ұстанымдарға жатпайды, ал утилитаристер этика тек ықтимал немесе нақты салдарларға қатысты деп санайды. Утилитарлық теориялардан айырмашылығы, деонтологиялық теориялар (мысалы, И.Кант этикасы, қоғамдық келісім-шарт теориясы) біздің іс-әрекетімізді моральдық немесе азғындыққа айналдыратын этикалық принциптерді тұжырымдауға тырысады.

Кантиандық этикалық пайымдаулар

Иммануил Кант біздің іс-әрекеттеріміздің себептері олардың адамгершілігі үшін аса маңызды деп пайымдады. Іс-әрекеттің салдарына қарамастан, олардың себептері (немесе ниеттері) этика үшін маңызды. И.Канттың пайымдауынша, өзгелерге тек өзімізшілдік

ниетпен көмектесетін адам шынайы адамгершілікке жатпайды. Бұл тұрғысында, мысал ретінде суға батып бара жатқан бейтаныс адамды құтқару кезінде адамның бойында болуы мүмкін түрлі мотивтерді қарастырайық. Біз бейтаныс адамға өзіміздің өзімшіл ниетімізге қарамастан (мысалы, сыйақы іздеу) көмектескенде, біз И.Канттың пайымдауынша, ізгі ниетпен әрекет етеміз: бұл негізінен дұрыс әрекетті жасау ниеті, өйткені оны дұрыс деп қабылдаймыз. Ізгі ниеттің басқа мотивтерден айырмашылығы, ол өзімшіл әрекетке жатпайды. Іс-әрекетте ізгі ниетті жүзеге асыру үшін іс-әрекеттің моральдық жақсылығын немесе жамандығын анықтау үшін моральдық принцип (немесе сынақ) қажет. И.Кант бұл принципті «категориялық императив» («Бұлжымас парыз» - Г.Нұрышева аудармасында) деп ұсынады. И.Канттың тұжырымдауынша, біз кез келген жағдайға тап болған барлық адамдар әмбебап және тиімді қолдана алатын моральдық ережелерді ұстануға міндеттіміз. И.Кант үшін категориялық императив барлық басқа моральдық міндеттер туындайтын негізгі моральдық принцип болып табылады. Бұл - «императив», себебі бұл барлық азаматтар, қызметкерлер ұстануға міндетті бұйрық (немесе ереже). Бұл «категориялық» дүние, өйткені ол барлық жағдайларда қолданылатын моральдық міндеттерді ерекшеліксіз белгілейді. И.Кант оны әртүрлі тәсілдермен тұжырымдайды [6].

И.Канттың осы мәселеге қатысты анықтамасы ең маңызды дүние болып табылады, яғни: «тек осы максимумға сәйкес әрекет етіңіз, оған сәйкес сіз жасай аласыз... оның қайшылықсыз әмбебап заңға айналуын тілеймін» [7, 421]. Бұл барлық рационалды тіршілік иелері нормативтік моральдық ереже (әмбебап заң) ретінде дәйекті және тиімді қолдана алатын іс-әрекет принциптерін (максимумдарын) ұстануымыз керек екенін көрсетеді. Мұны жүзеге асыру үшін бастапқыда біз белгілі бір жағдайларда өз іс-әрекетімізді басшылыққа алатын жалпы принциптерді (мысалы, шындықты айту, басқаларға зиян келтірмеу) анықтауымыз керек. Екіншіден, біз бұл принциптердің жалпыға ортақ бірдей заңдар ретінде жұмыс істей алатынын қарастыруымыз керек. Соңғысын тексеру осы принциптер барлық мақсаттарға жету үшін (қайшылықсыз) дәйекті түрде қолданылатын әлемді елестете алатынымызды анықтауды қамтиды.

Кейбір моральдық міндеттемелер (мысалы, шындықты айту, міндеттемелерді орындау, басқаларға зиян келтірмеу, өзгелерге көмектесу) категориялық императивтен туындайды. Егер бәрі осы ережелерді ұстанатын болса, олар белгіленген мақсаттарға жететін әлемдерді елестете аламыз (мысалы, коммуникацияның тұтастығын сақтау, әлеуметтік сенімді нығайту, ынтымақтастықты дамыту). Керісінше, егер кез келген ережені әмбебаптандыруға тырысу қайшылыққа әкелсе, осы ережеге сәйкес әрекет етуге моральдық тұрғыдан тыйым салынады. Мысалы, «Міндеттемелерді бұзу» принципін қарастырсақ: егер қолайсыздық тудырмаса, міндеттемелерді орындай беруге болады. Бұл принцип моральдық міндет бола алмайды, өйткені оны әмбебаптандыру қайшылықтарға әкеледі. Барлығы осы қағиданы ұстанатын әлемде сәйкестік іс жүзінде тиімсіз болар еді (өйткені мұндай әлемдегі міндеттемелер беделге ие болмас еді). Таңдаулы міндеттемелерді орындау принципі іс жүзінде тиімді болуы үшін міндеттемелерге сенімділікті қамтамасыз ету үшін міндеттемелерді орындау принципін ұстанатын басқа адамдар болуы керек. Категориялық императив ерекшеліктер жасауға мүмкіндік беретін ережелерді сақтауға тыйым салады.

И.Кант категориялық императивтің тұжырымын келесі сөздермен толықтырады: «адамзатқа өз келбетінде да болсын, басқа біреудің тұлғасында болсын, ешқашан тек мақсатқа жету құралы ретінде емес, әрқашан әрекет ететіндей әрекет етіңіз» [7, 429]. Бұл тұжырым біз басқа адамдармен тек өз мақсаттарымызға жету құралы ретінде (яғни, өзіміздік мотивтерімізді орындау құралы ретінде) емес, өз мақсаттарымыз ретінде (яғни, сөзсіз құндылығы бар жеке тұлғалар ретінде) қарым-қатынас жасауымыз керек екенін көрсетеді. Демек, барлық жеке тұлғаларды олардың тұлға ретіндегі құндылығына қарай құрметтеуді белгілейді. Адамдарға тек заттар немесе құралдар (мысалы, құлдар, балалар жұмысшылары) ретінде, пайда көзі ретінде қарау моральдық тұрғыдан дұрыс емес, өйткені бұл барлық адамдарға тән болуы керек негізгі құрметті бұзады.

Бұл моральдық міндеттемелерді анықтау үшін объективті және бейтарап негізді (яғни қолдану дәйектілігін) қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Канттың пайымдауынша, іс-әрекеттің адамгершілігі біздің мотивтеріміздің барлық ақылға қонымды тіршілік иелерін басқару үшін әділ және тиімді қолданылуы мүмкін моральдық принциптерді ұстануға нұсқау беретін категориялық императивке қаншалықты сәйкес келетіндігімен анықталады. Біз әркім ұстана алмайтын принциптер бойынша әрекет еткенде, біз өзімізге ерекшелік жасай отырып және өзгелер ұстануы тиісті ережелерді қолданамыз. Қазіргі технологияның этикалық мәселелері аясында кантианизмді жақтаушы интернет-троллинг (яғни, басқаларды ренжіту ниетімен онлайн сөйлесуге қатысу) дұрыс емес деп дау айтылуы мүмкін, оның себебін біздің адал болу және басқаларға қарапайым құрметпен қарау міндеттемелерімізді бұзады деп айта аламыз.

И.Кант этикасының кемшілігі-оның қатал, бұлжымайтын принципті ұстанатындығында. Категориялық императивтен туындайтын моральдық міндеттемелер қатаң болғандықтан, кез келген міндеттемені бұзу әрқашан жаңсақ болып табылады. Жалғандық әрқашан жағымсыз болатындықтан, жалған сөйлеу этикаға жатпайды, тіпті, егер бұл жақсы салдарға әкелсе де (мысалы, жазықсыз өмірді құтқару үшін өлтірушіге өтірік айту немесе досының сезімін сақтау үшін аздап өтірік айту). Мұндай жағдайларда әртүрлі канттық моральдық міндеттемелер (мысалы, шындықты айту, басқаларға көмектесу) қайшылыққа түсуі мүмкін. Кантиандықтар мұндай қақтығыстарды ұсынылған іс-әрекеттердің принциптерін, соның ішінде моральдық маңызды бөлшектерді дәлірек анықтау арқылы шешуге болады деп санайды.

Сонымен қатар, И.Кант этикасы жалпыға ортақтық әрекеттерге баса назар аудара отырып, кейде тым рационалды болып көрінуі мүмкін. Сондықтан, этикалық жағдайлардың нақты контексттеріне онша сезіле бермейді. Қолданбалы және технологиялық этикада бізді көптеген қарама-қайшы моральдық міндеттемелерді қамтитын күрделі принциптерді бағалау қызықтырады. Мысалы, қоғам интернеттегі анонимділікті іс жүзінде қамтамасыз ететін құпиялылықты сақтау технологияларына шыдауы керек пе деген мәселені әрқайсысының жеке өмірін құрметтеу міндеттемесі немесе үкіметтің өз азаматтарын қорғау міндеті маңызды деген сұраққа дейін азайтуға (құпиялылықты сақтау технологиясын қылмыскерлер қолдана алатындықтан) болады.

Уильям Росстың плюрализмі

Балама деонтологиялық теория-Уильям Росстың этикаға деген интуитивті көзқарасы, ол моральдық ізгілік көптеген моральдық міндеттерді орындауды қамтиды деп тұжырымдады. Біздің міндеттерімізді негізгі моральдық ұстанымнан алған И.Канттан айырмашылығы, У.Росс біздің моральдық міндеттеріміз ұтымды агенттер үшін өзін-өзі анықтайтын және танылатын (интуитивті) деген түсініктен бастады. У.Росс біздің моральдық түйсігімізді қарапайым интеллектуалдық құбылыстар ретінде қарастырды, яғни, бастапқы реакциялар немесе өздігінен көрінетін әсерлер деп таныған болатын.

У.Росс біздің түйсігіміз көптеген жағдайларда байқауымыз керек көптеген «қарапайым» моральдық міндеттерді ашады деп сендірді. Бұлар:

1. Адалдық: уәделерді орындау және шындықты айту.
2. Өтемақы: сізге көмектескендердің жақсылығын қайтару.
3. Шүкіршілік ету: басқаларға жасаған қателіктеріңізді түзету.
4. Зиян келтірмеу: өзгелерге зиян келтірмеу.
5. Альтруизм: өзгелерге мейірімділік таныту және олардың әл-ауқатын жақсартуға тырысу (мысалы, денсаулық, даналық таныту, қайырымдылық жасау).
6. Өзін-өзі жетілдіру: әркім өзінің әл-ауқатын жақсартуға тырысу.
7. Әділдік: қажеттіліктер мен ауыртпалықтарды әділ және бейтарап бөлу.

Осы тармақтарды сипаттай отырып, У.Росс бұл И.Кант айтқандай абсолютті рецепттер емес, біз көп жағдайда орындауымыз керек міндеттер деп болжады [8]. Сонымен қатар, У.Росстың И.Кант этикасынан айырмашылығы сол, ол моральдық міндеттері иерархиялық түрде ұйымдастырылмаған және қарама-қайшы міндеттер жағдайында контекст қай моральдық жауапкершіліктің ең маңызды екенін анықтайды. У.Росстың плюрализмінің күші-адамдардың көпшілігі ұстануға тиісті жақсы моральдық ережелер деп санайтын моральдық міндеттердің сенімді тізімін жасау.

Осыған байланысты, У.Росстың міндеттері И.Канттың категориялық императивінен туындайтынын және утилитаристер жағымды моральдық ережелер ретінде бекітетін ұстанымдарға сәйкес келетінін атап өткен жөн. И.Кант этикасымен салыстырғанда, У.Росс теориясының негізі оның этикалық істердегі нақты жағдайларды тезірек қарастыруы болып табылады. Мысалы, моральдық жағдайлар онша жоғары болмаған жағдайларда (мысалы, романтикалық серіктес олардың белгілі бір киімде тартымды болып көрінетінін сұрайды), У.Росстың плюрализмі аздап болса да жалған сөйлеуге мүмкіндік береді (яғни, қайырымдылық міндеті адалдық міндетінен асып түседі). Моральдық деңгейі жоғары жағдайларда, плюрализм өтіріктің моральдық тұрғыдан рұқсат етілгенін көрсетеді (яғни, зиян келтірмеу міндеті адалдық міндетінен асып түседі).

И.Кант этикасымен салыстырғанда У.Росстың плюрализмінің әлсіздігі-моральдық міндеттер жүйелі түрде көрініс бермейді. Бұл плюрализмді арнайы этикалық тұжырымдарға келуге болатын нақты этикалық жағдайларға қолдануға әкеледі. Яғни, талдауға дейін қол жеткізгісі келетін моральдық тұжырымдарды негіздеу үшін плюрализмді қолдануды айтуға болады. Сонымен қатар, міндеттер бір-біріне қайшы

келетін жағдайларда іс-әрекеттің моральдық бағытын анықтау қиынға соғуы мүмкін. Мысалы, жұмысқа қабылдау жағдайында әділеттілік міндеті, мысалы, жұмысты ең жақсы үміткерге ұсыну, әрі қайырымдылық міндеті арасында қайшылықтар туындауы мүмкін. Бұл ең көп пайда әкелетін үміткерге жұмыс ұсынуды білдіреді. Мұндай жағдайларда У.Росстың теориясы контекстке жүгінуден басқа мұндай қақтығыстарды шешу бойынша нақты нұсқаулар бермейді.

Плюрализмнің тағы бір кемшілігі-оның моральдық интуицияға тәуелділігі. Соңғы жылдары философиялық әдіснамадағы эмпирикалық және эксперименттік зерттеулер түйсігі, оның ішінде моральдық түйсігі философиялық дәлелдердің сенімсіз көзі болып табылатындығын көрсетті [9]. Мысалы, белгілі этикалық ойлау эксперименттеріне қатысты түйсігі мәдениеттер арасындағы жүйелі айырмашылықтарды көрсетеді, бұл біздің моральдық түйсігіміз мәдени факторлармен (немесе, ең болмағанда, қатты әсер ететін) анықталатынын көрсетеді. Бұл У.Росстың ұтымды агенттер біздің моральдық міндеттеріміз бен міндеттемелерімізді сенімді түрде «интуитивті» түрде түсіне алады деген болжамына қайшы келеді.

Қоғамдық келісім-шарт теориясы

Қазіргі заманғы деонтологиялық тәсілдер қоғамдық келісім теориясына негізделген. Тарихи тұрғыдан алғанда, әлеуметтік келісім теориясын 17-18 ғасырларда Томас Гоббс, Джон Локк және Жан-Жак Руссо саяси теория ретінде ұсынған болатын. Кейін, XX ғасырда ол адамгершіліктің нормативтік теориясы ретінде қарыштап дамыды.

Әлеуметтік келісімшарт теориясын ұсынушылар әлеуметтік келісімшарт тұжырымдамасына сүйене отырып, нормативтік идеалдарды (мысалы, әділеттілік, моральдық кемелдік) ұтымды негіздеуге тырысады. Біздің саяси және моральдық міндеттемелеріміз, сайып келгенде, рационалды, барабар хабардар агенттер арасындағы шарттың белгілі бір ережелерін сақтау туралы келісімге негізделген.

Қазіргі қоғамдық келісім-шарт теориясында екі тәсіл ерекшеленеді: контрактаризм (Гоббс дәстүрінде) және контрактуализм (Локк дәстүрінде). Бұл тәсілдер ықшам міндеттемелерге қатысты ұтымды келісімнің негізінде ерекшеленеді. Мердігерлер бұл келісімді Т.Гоббстың өзара мүдделілік идеясына негіздесе, мердігерлер Дж.Локктың жеке тұлғалардың тең моральдық мәртебесі туралы идеалымен ұтымды келісімді негіздейді [10].

Қоғамдық келісім-шарт теориясының көрнекті заманауи мысалдарына Дж.Роулздың шарттық саяси теориясы, Готьенің шарттық моральдық теориясы және Томас Майкл Скэнлон шарттық моральдық теориясы жатады. Джон Роулз-ең маңызды заманауи әлеуметтік келісім теоретигі және оның әділеттілік теориясы XX ғасырда әлеуметтік келісім теориясының қайта жандануына ықпал етті [11]. Дж.Роулздың теориясы біздің саяси міндеттемелеріміз жеке құқықтар мен әділеттілік философиясын құрметтеу арқылы анықталуы керек деген идеяға негізделген. Осы көзқарасқа сәйкес, барлық адамдар қоғаммен жасырын әлеуметтік келісімшартқа байланысты белгілі бір құқықтарға ие. Дж.Роулз үшін бұл әлеуметтік келісім нақты емес, бірақ ақылға қонымды

адамдар келісетін гипотетикалық идеалды келісім. Дж.Роулз адамдар «надандық пердесінің» тасасында болғанда және олардың жеке сипаттамалары (мысалы, жасы, нәсілі, әлеуметтік мәртебесі) немесе қоғам туралы түсініктері болмаған кезде «бастапқы позицияда» не келісетінін қарастырады. Дж.Роулз ұтымды агенттер әркімнің құқығын бірдей қорғайтын келісімге келіседі деп сендіреді. Осы тұрғыдан алғанда, Дж.Роулз «тең негізгі бостандықтар принципін» ұстанды, бұл: «әр адам барлығына бірдей еркіндік жүйесімен үйлесімді тең негізгі бостандықтардың ең кең жүйесіне тең құқылы» [11, 266]. Бостандық пен бақыт негізгі бостандықтар деп есептесек, адамдар басқалардың осы негізгі бостандықтарға құқықтарын бұзғанға дейін өздерінің бостандығы мен бақытын барынша пайдалануға құқылы. Топтық мүдделер қақтығысқа түскен кезде, Дж.Роулз өзінің әйгілі «айырмашылық принципін» алға тартады, оған сәйкес тауарларды бөлудегі теңсіздік қоғамның ең аз қамтамасыз етілген мүшелеріне пайда әкелген жағдайда ғана ақталады. Дж.Роулз теориясы әділеттілік дегеніміз-бұл гипотетикалық әлеуметтік келісім-бұл рационалды адамдар қабылдаған әділ келісім. «Надандық пердесі» келісімнің біреудің мүддесіне емес, әркімнің мүддесіне негізделуін қамтамасыз етеді.

Қазіргі этикалық теория контекстінде Дэвид Готье және т. М. Сканлон біздің моральдық міндеттемелеріміздің балама негіздемелерін ұсынатын әлеуметтік келісім теориясының әртүрлі нұсқаларын қорғайды. Готье біздің моральдық міндеттерімізді жеке мүдделер тұрғысынан ақтайтын келісімшарттық теорияны («келісім бойынша мораль») қолдайды [12]. Т. Гоббс сияқты, Готье де адамдарға натуралистік көзқарастан яғни, өз мүдделерін көздейтін тіршілік иелері ретінде), ұтымдылықты аспаптық түсінуден, яғни, агентке сәйкес мақсаттарға жетудің практикалық қабілеті ретінде және моральдық міндеттерді конвенционалистік түсінуден басталады деп пайымдады. Готье біз моральдық бағытта болуымыз керек деп санайды, өйткені ол барлық адамдардың өзіндік мүдделеріне сәйкес келеді. Егер әркім әлеуметтік ынтымақтастық пен өзара тиімділікке ықпал ететін моральдық ережелерді (мысалы, өтірік айтпау, басқаларға зиян келтірмеу) ұстанатын болса, әркімнің таңдауы мен өзгелерге деген қарым-қатынастары да жақсы болар еді. Өзімшіл мүдделер, мысалы, көбірек ақша табу моральдық әрекеттерге қайшы келе отырып, мораль адамның өзімшіл мүдделерін шектеуді талап етеді. Бұл шектеулердің негізділігі мен нормативтік күші олардың ұтымдылығына байланысты: өз мүдделерін көздейтін ұтымды адамдар өздерінің мінез-құлқын шектеуге және басқалар да осы ережелерді ұстанған жағдайда өзара тиімді моральдық ережелерді сақтауға келіседі.

Томас Майкл Сканлон біздің моральдық міндеттемелерімізді И.Кант идеалдары тұрғысынан негіздейтін келісімшарттық теорияны қорғайды, оған сәйкес барлық ұтымды агенттерді бірдей құрметтеу және құрметтеу керек. Сканлонның пікірінше, егер ешқандай ұтымды агент ақылға қонымды түрде бас тарта алмайтын моральдық принциптермен тыйым салынса, демек әрекет дұрыс емес [13].

Рационалды субъектінің маңызды сипаттамасы-дәлелді себептерді тану және оларға әрекет ету қабілеті болып табылады. Бұл, басқа ұтымды субъектілерге басқаша қарау үшін біз біз ұтымды түрде бас тарта алмайтын ұстанымдарға сәйкес әрекет етуіміз керек деген көзқарасты аңғартады. Осы тұрғыдан алғанда, басқа рационалды субъектілер ақтай алатын кез келген мінез-құлық дұрыс емес деп сенімді түрде айтуға әбден мүмкін.

Дж.Роулздың келісімшарттық теориясы барлығының мүдделерін бірдей құрметтейтін

келісімдер жасау үшін «өзін-өзі тану пердесінің» тасасында жасырылған жеке мүдделерді білдірсе, Скэнлонның теориясы барлығының мүдделерін бірдей құрметтеуге деген ұмтылыс туа біткен ниеттен туындайды деп болжайды. Оның пайымдауынша, бұл оның мінез-құлқын басқалардың алдында ақтауға деген туа біткен ұмтылысынан туындайды. Мұндай сұраныстың болуы ұтымды моральдық мінез-құлықтың бір бөлігі болып табылады.

Қоғамдық келісім-шарт теориясы әртүрлі топтардың мүдделері қайшы келетін күрделі этикалық жағдайларды бағалау үшін пайдалы ресурс болып табылады. Бұл теория тұжырымдардың орталықтылығына және әділ және тең моральдық (шарттық) міндеттемелерге негізделген. Мысалы, шифрлауды және құпиялылықты қорғаудың басқа технологияларын реттеу мәселесі азаматтардың жеке өмірге құқығы мен мемлекеттің мемлекеттік технологияларға қол жетімділікті реттеу құқығы арасындағы қайшылықты көздейді.

Бұл жағдайда аргумент жекелеген азаматтардың құқықтарының басымдыққа ие болуы керектігін дәлелдеу үшін пайдаланылуы мүмкін. Сонымен қатар, талдауды саясаттың барлығына ортақ міндеттемені орындау тұрғысынан әділ екендігін бағалау үшін пайдалануға болады. Этика мәселелері ғылым және қоғамдық өмірдің бір түрі ретінде адамзат өркениетінің барлық кезеңдерінде сөзсіз қарастырылды [14].

Қоғамдық келісім теориясында көтерілген мәселелердің ерекше сипатын ескере отырып, оның шектеулерінің бірі қолданылмайды деген қорытындыға келдік. Мәселені талдау этиканың маңызды аспектісі болып табылатын, бірақ қолдану аясы тар либерал-демократиялық қоғамдардағы әлеуметтік әділеттілік пен мемлекет мәселелеріне көбірек қатысты. Келісім-шарт теориясы-өзара моральдық міндеттемелерге қатысты мәселелерді шешудің ең тиімді тәсілі.

Қорытынды

Мақалада Уильям Росстың этикаға интуитивті көзқарасынан зиян келтірмеу принциптері және И.Канттың категориялық императиві талқыланды. Этикалық категориялардың ішінде басқаларға зиян келтірмеудің әмбебап принциптерінің бірі адамды гуманистік көзқарастарға бағыттайды. Бір жағынан, бұл антропоцентризмнің орталық мәселесі.

Категориялық императив – бұл адам орындауға міндетті міндет. Парыз-бұл белгілі бір адамның міндеті, ол адамның алдында немесе көпшілік алдында орындалуы керек. Осы тапсырманы орындау арқылы адам өзінің экзистенциалды мәнін тануға мүмкіндік алады.

Дәстүрлі этикалық теориялардың семантикалық әлеуеті қазіргі заманғы технологиялар өзекті шақырулар түрінде туындайтын мәселелердің кейбір аспектілерін шешу үшін өзектілігін ішінара сақтайды.

Біздің ойымызша, бір теорияны таңдап, басқаларын елемей мүлдем нәтижесіз болды. Олардың әрқайсысының ең жақсы аспектілерін біріктіруге болады. Алайда, нақты жағдайға байланысты балама қосымшалар мүмкін. Әрі бізге дәстүрлі моральдық

категориялардың шекарасын итермелейтін мүлде жаңа этиканы дамыту қажет болу талабы туындауы мүмкін. Бұл жағдайда негізгі этикалық теориялар технологиялық дамудың этикалық негізін қамтамасыз етуде және ХХІ ғасырдағы технологиялық инновациялардың адамзаттың ортақ игілігіне қызмет етуін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Авторлар ықтимал мүдделер қақтығысы бар екенін мәлімдемеді.

Авторлардың үлесі.

Али Рафет Озкан – мақаланың міндеттерін талдап, жалпы анықтама беруде, кіріспе және мақала тақырыбын қорытындылауда, этикалық теориялар бойынша талдау жасады.

Адылханова С.Е. – мақаланың идеясы, мақсаты мен жалпы құрылымы мәселесін анықтап, Кантиандық этикалық пайымдауларға талдау жасады.

Сарсенбеков Н.Ж. – мақаланың әдіснамалық бағытын зерделеп, этикалық категорияларға байланысты теорияларға философиялық интерпретация жасап, ойшылдардың дүниетанымдарына компаративистикалық талдау жасады.

Әдебиеттер тізімі

1. Жакупова А., Шарплин Е., Исмагулова А., Ракишева Г., Рамазанова М., Абилдина Р. Истоки и развитие исследовательской этики в Казахстане: Связана ли моральная философия кочевников с международной исследовательской этикой? // *Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии*, 2022, №2(80).

2. Driver, J. "The History of Utilitarianism". The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2014 Edition). 2014. In E. N. Zalta (Ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/utilitarianism-history/> (accessed: 21.09.2024).

3. Smart, J. J. C. "Extreme and Restricted Utilitarianism". *Philosophical Quarterly*, 1956, 6(25), P.344-354.

4. Sinnott-Armstrong, W. "Consequentialism." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2021 Edition). In E.N. Zalta (Ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/consequentialism/2021>. (accessed: 21.09.2024).

5. Woollard, F. & Howard-Snyder, F. "Doing vs. Allowing Harm." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2021 Edition). In E. N. Zalta (Ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/doing-allowing/> (accessed: 21.09.2024).

6. Johnson, R. & Cureton, A. "Kant's Moral Philosophy." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2021 Edition). In E. N. Zalta (Ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/kant-moral/> 2021. (accessed: 21.09.2024).

7. Kant, I. *Groundwork of the Metaphysics of Morals* (M. Gregor & J. Timmerman, Trans.). In M. Gregor & J. Timmerman (Eds.). Cambridge University Press. 2012.

8. Ross, W. D. *Foundations of Ethics*. Clarendon Press. 1939.

9. Knobe, J. and Shaun N. "Experimental Philosophy." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2017 Edition). In E. N. Zalta (Ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/experimental-philosophy/2017>. (accessed: 21.09.2024).

10. Ashford, E. & Mulgan T. "Contractualism." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2018 Edition). In E.N. Zalta (Ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/contractualism/2018>. (accessed: 21.09.2024).
11. Rawls, J. A Theory of Justice. Harvard University Press. 1971.
12. Gauthier, D. Morals By Agreement. Oxford University Press. 1986.
13. Scanlon, T. M. What We Owe to Each Other. Harvard University Press. 1998.
14. Shadmanov, K. B. ETHICS OF LATE RENAISSANCE ENGLAND, ITS PLACE IN HISTORY AND PHILOSOPHY. *Al-Farabi*, 81(1), 2023. P.69–84.

Али Рафет Озкан^а, Самал Адылханова^б, Нурсултан Сарсенбеков^с

^аУниверситет Анкары, Анкара, Турция

^бЕвразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

^сКарагандинский технический университет имени А. Сагинова, Караганда, Казахстан

Роль основных этических теорий в эпоху технологической глобализации

Аннотация. В статье исследуется, как традиционные этические теории могут быть применены и адаптированы к меняющемуся технологическому ландшафту нашего времени. Отмечается, что современное общество неуклонно приближается к порогу технологической революции, которая потенциально способна радикально изменить не только структуру человеческого существования, но и само понимание ценностей и норм в нашей жизни. Анализируются аспекты, связанные с такими вопросами, как конфиденциальность, безопасность данных, автоматизация и влияние технологий на сообщества. XXI век стал свидетелем беспрецедентного всплеска технологических достижений, которые изменили образ жизни, работу и взаимодействие с окружающим миром. Рассматриваются этические аспекты этих изменений и их последствия для общества и отдельных людей. Дается обзор ключевых этических теорий и концепций: утилитаризма, деонтологии, теории общественного договора и т.д. Устанавливаются их основные преимущества и недостатки в контексте применимости к решению этических проблем, поставленных современной технологической парадигмой. В статье рассматривается, как эти теории применяются к этическим вызовам, возникающим в связи с новыми технологиями глобальной коммуникации. Показано, что этика - это не просто абстрактное понятие, а неотъемлемая часть повседневной жизни современного общества, в котором людям приходится каждый день принимать ответственные решения в условиях тотальной технологической (информационной) связанности. Делается вывод о том, что отсутствие этических норм может привести к деструктивным последствиям и что развитие моральной ответственности становится императивным требованием. Эффективное применение этики сегодня становится необходимостью для создания устойчивого и гармоничного мира.

Ключевые слова: этика, утилитаризм, деонтология, технологии, контракционизм, категорический императив, обязанности, предписания, плюрализм, мораль.

Ali Rafet Ozkan^a, Samal Adylkhanova^b, Nursultan Sarsenbekov^c

^aAnkara University, Ankara, Turkey

^bL.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

^cAbylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan

The role of major ethical theories in the era of technological globalization

Abstract. The article explores the application and adaptation of traditional ethical theories to the contemporary technological landscape. It is noted that modern society is steadily approaching the threshold of a technological revolution that has the potential to radically change not only the structure of human existence but also the very understanding of values and norms in our lives. Aspects related to issues such as privacy, data security, automation, and the impact of technology on communities are analyzed. The XXI century has witnessed an unprecedented surge of technological advances that have changed the way of life, work, and interaction with the world. The ethical aspects of these changes and their consequences for society and individuals are considered. An overview of key ethical theories and concepts is given: utilitarianism, deontology, social contract theory, etc. Their main advantages and disadvantages are established in the context of applicability to solving ethical problems set by the modern technological paradigm. The article examines how these theories are applied to ethical challenges arising in connection with new technologies of global communication. It is demonstrated that ethics is not just an abstract concept, but is an integral part of the daily life of modern society, in which people have to make responsible decisions every day in conditions of total technological (information) connectivity. It is concluded that the absence of ethical norms can lead to destructive consequences, and that the development of moral responsibility becomes an imperative requirement. The effective application of ethics today becomes a necessity for creating a sustainable and harmonious world.

Key words: ethics, utilitarianism, deontology, technologies, contractionism, categorical imperative, duties, prescriptions, pluralism, morality.

References

1. ZHakupova, A., SHarplin, E., Ismagulova, A., Rakisheva, G., Ramazanova, M., Abildina, R. Istoki i razvitie issledovatel'skoj etiki v Kazahstane: Svyazana li moral'naya filosofiya kochevnikov s mezhdunarodnoj issledovatel'skoj etikoj? [Origins and Development of Research Ethics in Kazakhstan: Is Nomads' Moral Philosophy Related to International Research Ethics?] Vestnik KazNU. Seriya filosofii, kul'turologii i politologii, 2022, №2(80). [in Kazakh].
2. Nysanbaev, A.N. Stanovlenie global'noj etiki vzaimoponimaniya [Formation of a global ethic of mutual understanding.] // Voprosy filosofii. Nauchno-teoreticheskij zhurnal. Moskva. Rossijskoj akademii nauk i Instituta filosofii RAN 2017. № 8. S. 11–19. [in Russian].
3. Bekenova, Z., Amirkulova, Z., & Meirbaev, B. (2023). Cifrlıq transformaciya ayasyndagy gylımi etika [Scientific Ethics in the Context of Digital Transformation]. KazYU habarshysy. Filosofiya, sayasattanu zhane Madeniettanu, 83(1). <https://doi.org/10.26577/jpcp.2023.v83.i1.2> [in kazakh].
4. Smart, J. J. C. "Extreme and Restricted Utilitarianism". Philosophical Quarterly, 1956, 6(25), R.344-354. [in English].

5. Sinnott-Armstrong, W. "Consequentialism." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2021 Edition). In E.N. Zalta (Ed.). Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/consequentialism/2021>. (accessed 21.09.2024). [in English].
6. Polikarpova, V.A. Etika i tekhnologiya [Ethics and Technology] // Izvestiya YUFU. Tekhnicheskie nauki. 1999. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/etika-i-tehnologiya> (accessed 09.04.2025). [in Russian].
7. Balasagun, ZH. Qutty bilik [Kutadgu Bilig] / Kone turki tilinen aud. zhane algy sozi men tusinik. zhazg. A.Egeubaev. — Almaty: ZHazyshy, 1986. — 616 b. [in Kazakh].
8. Johnson, R. & Cureton, A. "Kant's Moral Philosophy." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2021 Edition). In E.N. Zalta (Ed.). Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/spr2021/entries/kant-moral/> 2021. (accessed 21.09.2024). [in English].
9. Kant, I. Sochineniya v shesti tomah [Works in six volumes.]. Pod. obshch. red. Asmusa V.F. Gulygi A.V., Ojzermana T.I., (Filosofskoe nasledie. Akad. nauk SSSR. In-t filosofii) - M., izd-vo «Mysl'» - 1965. - T. 4. – ch. 1. - 544 s. [in Russian].
10. Aubakirov, E.N. Problema cennostej v kontekste transformacionnyh processov obshchestva perekhodnogo perioda. [The problem of values in the context of transformation processes of a society in transition.] diss. ...kand.filosof.nauk: 09.00.13. - RK. Almaty. 1999. [in Kazakh].
11. Ross, W.D. The Foundations of Ethics. Clarendon Press. 1939. [in English].
12. Ashford, E. & Mulgan T. "Contractualism." The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2018 Edition). In E.N. Zalta (Ed.). Available at: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2018/entries/contractualism/2018>. (accessed 21.09.2024). [in English].
13. Rolz, Dzh., Teoriya spravedlivosti [Theory of justice]. Per. s angl./ Nauch.red. i pred. V.V. Celicev. Izd. 2-e. – M.: Izdatel'stvo LKI, 2010. – 536 s.[in English].
14. Gauthier, D. Morals By Agreement. Oxford University Press. 1986. [in English].
15. Gavrilov, M.V., YUnusov A.T. Teoriya otvetstvennosti T.M. Skenlona i problema moral'noj udachi [T.M. Scanlon's theory of responsibility and the problem of moral luck.] // Filosofskij zhurnal / Philosophy Journal. 2023. T. 16. No 3. S. 178–194. [in Russian].
16. SCANLON, T.M. What We Owe to Each Other. Harvard University Press, 1998. JSTOR, Available at: <https://doi.org/10.2307/j.ctv134vmrn>. (accessed 9 Apr. 2025). [in English].
17. Shadmanov, K. B. ETHICS OF LATE RENAISSANCE ENGLAND, ITS PLACE IN HISTORY AND PHILOSOPHY. Al-Farabi, 81(1), 2023. P.69–84. [in Kazakh].

Авторлар туралы мәлімет Сведения об авторах / Information about authors:

Озкан Али Рафет – философия ғылымдарының докторы, Анкара университеті, теология факультеті, философия және дінтану кафедрасының профессоры, Анкара, Түркия, <https://orcid.org/0000-0002-7710-5471>, ozkanarafet@gmail.com

Адылханова Самал – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Философия» білім беру бағдарламасының докторанты, Қ.Сәтбаев к., 2, 010008, Астана, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-7531-3218>, ase280884@mail.ru.

Сарсенбеков Нурсултан – PhD, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті, ҚХА және ӘГП кафедрасының доцент м.а., Н.Назарбаев даңғылы, 56/1, 100029, Қарағанды, Қазақстан, <https://orcid.org/0000-0002-2224-1775>, nursultan19820926@gmail.com

Ozkan Ali Rafet – Doctor of Philosophy, Ankara University, Faculty of Theology, Professor, Department of Philosophy and Religious Studies, Ankara, Turkiye, <https://orcid.org/0000-0002-7710-5471>, ozkanarafet@gmail.com

Adylkhanova Samal – doctoral student of the educational program “Philosophy”, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2, Satpayev st., 010008, Astana, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-7531-3218>, ase280884@mail.ru.

Sarsenbekov Nursultan – PhD, Associate Professor, Department of APK and SHD of the Abylkas Saginov Karaganda technical university, 56/1 N.Nazarbayev Avenue, 100029, Karaganda, Kazakhstan, <https://orcid.org/0000-0002-2224-1775>, nursultan19820926@gmail.com

Озкан Али Рафет – доктор философских наук, Университет Анкары, факультет теологии, профессор кафедры философии и религиоведения, Анкара, Турция, <https://orcid.org/0000-0002-7710-5471>, ozkanarafet@gmail.com

Адылханова Самал – докторант образовательной программы «Философия», Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К.Сатпаева, 2, 100000 Астана, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-7531-3218>, ase280884@mail.ru

Сарсенбеков Нурсултан – PhD, и.о. доцента кафедры АНК и СГД, Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, пр. Н.Назарбаева, 56/1, 100029, Караганда, Казахстан, <https://orcid.org/0000-0002-2224-1775>, nursultan19820926@gmail.com

Мақала 15.12.2024 редакциясына түсті; 16.02.2025 рецензиядан кейін мақұлданды; 28.03.2025 жұртшылыққа қабылданды.